

Колесник Г. О.

Національний університет «Львівська політехніка»

«МОВА ВОРОЖНЕЧІ» ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Статтю присвячено дослідженню лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, які впливають на функціонування «мови ворожнечі» в українському суспільстві. Автор вивчає чинники, які породжують «мову ворожнечі», визначає її типологію, семантичні та структурні особливості. Доведено, що соціальна, економічна, політична дестабілізація, а також упередженість у суспільстві сприяють виникненню «мови ворожнечі». Із розвитком медіа-простору слова ненависті, закинуті у глобальний інформаційний простір, викликають резонанс у користувачів мережі, підхоплюються ЗМІ та виходять за межі інтернету, підбурюючи до масових сутичок. Також встановлено, що «мова ворожнечі» має не тільки вербальний вияв, адже факторами агресії та дискримінації можуть бути не лише слова, а й жести, міміка, поведінка, мему, символи тощо. Доведено, що «мова ворожнечі» має руйнівну силу, становить небезпеку насильства і призводить до поляризації суспільства. Отже, в результаті дослідження запропоновано шляхи протидії та запобігання впливу «мови ворожнечі» на формування «спільної думки» та провокування агресії.

Ключові слова: мова ворожнечі, агресія, дискримінація, інгрупа, аутгрупа.

Постановка проблеми. Протягом усієї історії існування люди постійно перебувають у стані боротьби думок, що призводить до розпалювання конфліктів різного масштабу (від побутових до світових війн). Перші роки ХХІ століття не стали винятком і ознаменувалися міжнародною, міжетнічною та міждержавною ворожнечею в багатьох країнах світу. На жаль, у 2014 році народ України зазнав зовнішньої агресії та був утягнутий у гібридну війну, що потребує пошуку шляхів зміцнення національної безпеки, підтримання національно-патріотичного настрою та забезпечення територіальної цілісності держави. Як відомо, гібридна війна поєднує класичні військові дії та неklasичні, як-от економічні та політичні чинники, а також пропаганда та інформаційний тиск через медіапростір. Процеси, які відбуваються в суспільстві, впливають на мову, яка також є зброєю під час гібридної війни. Зараз набув поширення термін «мова ворожнечі» як аналог англійського «hate speech». Цей термін уживається для позначення висловів, які мають вкрай негативну конотацію щодо представників окремих соціальних груп за расовою, етнічною, мовною, релігійною, сексуальною приналежністю, людей із певними фізичними або розумовими вадами, а також соціальних процесів, які не підтримуються певним прошарком суспільства. Із розвитком соціальних мереж «мова ворожнечі» набула гігантського розмаху, миттєво охоплюючи

широку аудиторію. Отже, вивчення феномену «мова ворожнечі» стає дедалі більш актуальним, оскільки в реаліях дестабілізації як внутрішньої, так зовнішньополітичної ситуації, «мова ворожнечі» призводить до агресії та ескалації конфліктів. До того ж усе частіше «мова ворожнечі» стає виявом домашнього насильства, булінгу в дитячих та підліткових колективах, а також у службових стосунках, що спричиняє моральне пригнічення, провокує агресію чи стає причиною суїциду.

Постановка завдання. Метою дослідження є:

- визначення факторів, які породжують «мову ворожнечі»;
- визначення семантичних та структурних особливостей «мови ворожнечі»;
- визначення типології «мови ворожнечі»;
- виявлення шляхів протидії та запобігання впливу «мови ворожнечі» на формування «спільної думки» та провокування агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення такого явища, як «мова ворожнечі», є досить актуальним і привертає увагу дослідників із середини ХХ століття. Уперше термін Antilocution (антилокуція), що є аналогічним сучасному терміну «мова ворожнечі», вводиться американським психологом Г. Олпортом у 1954 році, який запропонував шкалу упередженості в суспільстві. Під антилокуцією розуміють жарти, спрямовані на представників меншин за будь-якою ознакою. Згідно з цією шкалою

антилокуція є першою сходинкою на шляху до фізичного насильства і навіть повного знищення людини або групи [1, с. 14–15]. Нідерландський лінгвіст Тен Адріанус ван Дейк акцентує увагу на тому, що мова в сучасних умовах є засобом впливу на свідомість людини, поштовхом до ідеологічних змін, породженням настроїв страху, тривоги, скептицизму в суспільстві [2]. Лінгвістичні та екстралінгвістичні аспекти «мови ворожнечі» в сучасному суспільстві розглядаються в роботах Н. Купіної, С. Жаботинської, К. Рускевич. [6; 12; 15] На думку О. Гладіліна, будь яке висловлювання або дія, які є образливими для певної групи, можна вважати «мовою ворожнечі», яка основана на упередженнях, дискримінації та стереотипах [4]. Більшість українських дослідників розглядають «мову ворожнечі» у контексті дискурсу ЗМІ [3; 11; 16]. Особливий інтерес для українських учених становить вербалізація ворожнечі щодо певних етнічних меншин [9]. Також «мова ворожнечі» докладно вивчається в межах кампанії Ради Європи «Рух проти мови ненависті».

Проте нині немає комплексного аналізу «мови ворожнечі» з урахуванням лінгвістичних (семантичних, структурних) та екстралінгвістичних аспектів вивчення цього феномену. Отже, актуальність дослідження зумовлена недостатнім розкриттям питання лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів функціонування «мови ворожнечі».

Виклад основного матеріалу. «Мова ворожнечі» – складне явище, яке потребує комплексного міждисциплінарного вивчення в лінгвістичному, соціологічному, психологічному, політичному та юридичному дискурсі. Так, у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № 97(20) «мова ворожнечі» (англ. hate speech) розглядається як усі види висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, зокрема такою, що виявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також іммігрантів та осіб, що за своїм походженням належать до іммігрантів [14]. При цьому «мова ворожнечі» може бути спрямована як на окрему особу, так і на групу людей, які не відповідають певним критеріям, тому піддаються дискримінації.

«Мову ворожнечі» треба відрізнити від нецензурної лайки, образливої лексики, кривдження. Про «мову ворожнечі» можна говорити лише у тому разі, коли агресивна лексика щодо людини

стосується його належності до певної соціальної групи за будь-якими ознаками: політичними, релігійними, етнічними, сексуальними тощо. Не належить до «мови ворожнечі» контент, який має вкрай негативну оцінку дій адресата і навіть погрози, якщо вони стосуються конкретної особи і не ототожнюють її з конкретною соціальною групою. Агресивна лексика, спрямована на окрему людину або на групу, здатна завдати морального болю, принизити гідність, викликати обурення, але вона не викликає масового обурення і протесту, тоді як «мову ворожнечі» (згідно із «Загальнополітичною рекомендацією Європейської комісії проти расизму та нетерпимості № 15: протидія мові ворожнечі») використовують із наміром до підбурювання або, як можна обґрунтовано очікувати, вона здатна призвести до підбурювання інших чинити акти насильства, залякування, ворожнечі або дискримінації проти тих, на кого спрямовано «мову ворожнечі», що є особливо важкою формою такої мови [7]. ОБСЄ визначає «мову ворожнечі» як «різноманітні види висловлювань, засновані на ворожнечі, що демонструють чи розпалюють ворожнечу щодо групи осіб (чи окремої особи) через її належність до групи». [8] В Україні Кримінальним Кодексом України передбачена кримінальна відповідальність за використання та поширення «мови ворожнечі». [10] Згідно зі ст. 161 Кримінального кодексу України «умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на пониження національної честі та гідності, або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками», караються штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років (із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого). Також в Україні є можливість протидії «мові ворожнечі» у цивільному процесі. Судова практика показує, що це можна зробити в межах звернення з позовом про захист честі, гідності та ділової репутації та спростовування недостовірної інформації. Але здебільшого йдеться про публічні висловлювання, що стосуються засобів масової інформації та публічних людей, переважно політиків.

Саме посадові особи державних органів влади, депутати, політики різної ланки влади викликають особливе занепокоєння, використовуючи «мову ворожнечі», оскільки ділять суспільство на «таких» та «інших», «своїх» та «чужих». Публічні особи застосовують ці засоби для підняття власного рейтингу, не усвідомлюючи силу слова, яке підштовхує суспільство до агресії. Найбільш відомими прикладами є виступи Гітлера, Муссоліні, а також сучасних можновладців, висловлювання яких вплинули на розвиток історії. У 2019 році під час президентської передвиборчої кампанії виборців кандидата у президенти України Володимира Зеленського прихильники його опонентів називали дебілами, а самого кандидата іменували особово-вказівним займенником «ВОНО», що є класичним прикладом дегуманізації представника аутгрупи. Останнім часом платформа для поширення інформації значно розширилась завдяки численним шоу та соціальним мережам, які здатні охопити максимальну кількість населення. За даними системи Інтернет-безпеки Websense, є більше 15 000 сайтів, контент яких містить елементи ненависті та злоби, причому їх кількість постійно збільшується. У 2019 році Марк Цукерберг визнав значення соціальних мереж під час виступу перед студентами Джорджтаунського Університету: «Люди, які мають владу масштабного самовираження, становлять новий вид сили у світі – «п'яту владу» (разом з іншими структурами влади у суспільстві)». Слова ненависті, закинуті у глобальний інформаційний простір, викликають резонанс у користувачів мережі, підхоплюються ЗМІ та виходять за межі інтернету, підбурюючи до масових сутичок. Соціальні маніпулятори, які породжують «мову ворожнечі», створюють інгрупу (свої) та аутгрупу (чужі), повністю виключаючи можливість ідентичності: *майдауни, майдануті, укри, укroppи, диванні війська, ватники, колоради, свідоміти, правосеки тощо*. Також носії «мови ворожнечі» представляють аутгрупу такою, що становлять загрозу для інгрупи, наділяючи її рисами, що не є притаманними загальноприйнятим стереотипам суспільства. Так, наприклад, на початку війни на Донбасі на тимчасово окупованих територіях розповсюджувалися плітки, що «бандерівці» їдять немовлят російськомовних українців. Усі дії інгрупи априорі визнаються добродійними.

У чому ж полягає феномен «мови ворожнечі»? Чому агресивна лексика не викликає такого обурення і резонансу, як «мова ворожнечі»? Як уже було зазначено вище, «мова ворожнечі» – це

мовні засоби паплюження людської гідності за расовими, етнічними, мовними, релігійними, політичними, сексуальними ознаками, а також станом здоров'я. Отже, йдеться про образу духовно споріднених людей. Гюстав Лебон, вивчаючи механізм утворення колективу, вводить поняття «колективна душа» – соціальний організм, який підпорядковується закону духовної єдності гурту. [5] При цьому спостерігається нівелювання особистості на користь спільної думки, віри, цілі та спільного протесту. Відбувається перехід особистості до загальної соціальної ідентичності, духовної єдності, саме тому слова ненависті, спрямовані на окремого індивідуума, сприймаються як образа духовної спільноти. Колективна тотожність, яка визначається діленням на «своїх» та «чужих», украй чутлива до зовнішньої агресії. Будь-яке інакодумство протилежної групи провокує обурення і спонукає зовсім незнайомих людей, яких об'єднують спільні цінності, колективна пам'ять, ставати на захист своєї гідності та гідності своїх однодумців.

Є підстави стверджувати, що «дієвою речовиною» «мови ворожнечі» є складені суспільством стереотипи. Чому деякі слова, які мають нейтральну семантику, отримують негативну конотацію, коли вживаються представниками аутгрупи? «Мова ворожнечі» містить лексику, яка викликає негативні асоціації в певному контексті та соціальному оточенні. Так, наприклад, слово ватник асоціюється із сільськими мешканцями Росії, лісорубами або в'язнями. Відповідно до цього «ватниками» називають людей, які підтримують проросійську агітацію. Лексика «мови ворожнечі» часто підтримується подіями, які її породили, однак із часом утрачають актуальність, маючи оказіональний характер. Так, слово «фрїци», актуальне в часи Другої світової війни та повоєнний період, не лише означало «солдат німецької армії», а й ототожнювалось із мешканцями Німеччини. Але сьогодні це слово майже не вживається, як і слово «душман», яким за часів військової операції Радянського Союзу в Афганістані називали моджахедів. Такою є доля слів, які з'являються у періоди економічної, політичної або соціальної турбулентності і стають зрозумілими лише за певного контексту: *порохоботи і Зеленофіли, «весна без пороха», «час садити петрушку», ЗЕдебіли, ковідіот, ковідник, колоради, укropp, тітушки, Ленінопад, розп'ятий хлопчик, хунта тощо*. Інші слова передаються через покоління, стають звичними, замінюють собою подібні, але менш агресивні поняття і поповнюють арсенал

вербальної зброї: *москаль, кацап, варвар, хохол, чурка, іуда, холоп, фарисей, вициганити, поні-хали, нацмени, куркуль*. Мова постійно змінюється і розвивається, тому слова, які колись були нормативними (жид, негр, фарисей), із часом стають образливими.

«Мова ворожнечі» має не тільки вербальний вияв, адже факторами агресії та дискримінації можуть бути не лише слова, а й жести, міміка, поведінка, меми, символи, фотожаби тощо. Усім відомий факт вияву «футбольного расизму» в Росії під час матчів за участю темношкірих легіонерів, коли з трибун звучала популярна у 2004 році пісня «Вбили негра», а темношкірих гравців фанати зустрічали викриками, що імітують звуки мавп, і кидали в них банани та апельсини. Часто можна спостерігати, як люди переходять на інший бік вулиці, побачивши ромів або представників молодіжної субкультури.

Контекстуально показниками «мови ворожнечі» можуть бути навіть прийменники, пунктуація або інші допоміжні засоби. Так, деякі російські діячі, щоб підкреслити своє зневажливе ставлення до України, вживають прийменник «на» замість «в», як-от на Україні, тим самим заперечуючи її державність. Відомо, що прийменник «на» вживають тоді, коли говорять про регіони, які не є самостійними. У текстах англійською мовою інколи можна побачити зневажливе «the Ukraine», де означений артикль також указує на несамостійність країни.

«Мова ворожнечі» утворюється різними способами, як-от:

- асоціація з історичними фактами або посталями (іуда, фашист, хунта, п'ята колона);
- ототожнення із соціальними групами, етносами або расами (кацап, село, хохол, чорномазій);
- за допомогою порівняльних характеристик (хитрий, як жид; брудний, як циган; тупий, як чукча; працювати, як негр на плантації);
- дегуманізація аутгрупи (укроп, колоради, чурки, звірі, теляча мова, воно);
- непривабливий ракурс (загнивальний капіталізм, руський мир);
- ототожнення з літературними персонажами (Швондер, Шаріков, синя панчоха, Казанова, дядько Том)
- утворення слів ворожнечі за допомогою контамінації (лугандонія, майдауни, рашисти, таріфоцид, порохоботи). Негативно-емоційні контаміанти мають образливий, зневажливий характер, психологічно впливають на реципієнта. Коли звичні слова не призводять до очікуваного

резонансу, то штучно утворюються більш експресивні вирази, здатні вражати новизною форми і семантики. Аналізуючи події сьогодення, можна стверджувати, що подібні слова стають передвісниками агресії, виконуючи функцію вербальної зброї в ідейних протистояннях, посилюючи відчуття групової єдності і витісняючи не причетних до певної групи осіб.

Висновки і пропозиції. Отже, світ «мови ворожнечі» обширний і різноманітний, а люди змагаються в креативності, вигадуючи нові способи образ. Руйнівна сила і небезпека «мови ворожнечі» не викликає сумнівів, оскільки призводить до ключової проблеми сьогодення – поляризації суспільства. З одного боку, мова змінюється разом із людьми, миттєво реагуючи на будь-які події в суспільстві, з іншого – здатна впливати на устрій суспільства і змінювати розвиток історії. Висловлювання, які спочатку здаються дотепними і кумедними, за короткий проміжок часу змінюють життя цілих соціальних груп. Саме «мова ворожнечі» є першим кроком до насильства. Саме тому гостро постає питання про протидію «мові ворожнечі» на різних рівнях. В Україні боротьба з «мовою ворожнечі» здійснюється на законодавчому рівні (ст. 161 Кримінального Кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за розпалювання ненависті або ворожнечі; ст. 295 Кримінального Кодексу України – заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку; ст. 300 Кримінального Кодексу України – розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію; ст. 436 Кримінального Кодексу України – пропаганду війни). Але чинний закон не захищає всі вразливі категорії населення, до того ж винуватця до відповідальності можна притягнути лише за умови звернення з позовом. Проти поширення «мови ворожнечі» також діє Закон України «Про телебачення та радіомовлення», який передбачає недопущення загострення уваги на війні, насильстві і жорстокості, розпалюванні расової, національної та релігійної ворожнечі або позитивного їх подання (трактування) [13]. На жаль, медіуми «мови ворожнечі» не обмежуються контрольованими державою джерелами. Письмові антилокуції можна побачити на фасадах будинків, парканах, шкільних партах тощо, а з розвитком соціальних мереж обмін інформацією набув нових масштабів і не має перешкод. Безумовно, держава мусить регламентувати доступний для населення контент, але це вже боротьба з наслідками проблеми.

Марк Цукерберг, засновник мережі Facebook, бачить шляхи вирішення проблеми в об'єднанні різних таборів через спільні інтереси, проведення просвітницьких кампаній щодо толерантності, починаючи з дитячих садків, щоб викоринити стереотипи, упередження, нетерпимість і дискримінацію серед людей.

Ще одним рішенням проблеми ксенофобії та дискримінації може стати використання гумору як відомої ефективної зброї проти люд-

ських пороків і вияву вищості над кривдниками. Так, у площині гумору з'явився батальйон територіальної оборони «УКРОП», а кандидат у президенти В. Зеленський обеззброїв опонентів, які називали його клоуном, удягнувши накладний клоунський ніс під час звернення до виборців. Таким чином, гумор може бути важливою стратегією в боротьбі з «мовою ворожнечі», вивчення якої виходить за межі нашого дослідження і є перспективним.

Список літератури:

1. Allport G.W. *The Nature of Prejudice*. Massachusetts, 1966.
2. Teun A. Van Dijk. *The Mass Media Today: Discourses of Domination or Diversity?* *Journal of the European Institute for Communication and Cultural*. 1995. Vol. 2. URL: <https://doi.org/10.1080/13183222.1995.11008592> (дата звернення: 05.06.2021).
3. Антіпова О.П. Феномен мови ворожнечі в умовах сучасного інформаційного простору. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2020. №1(31).
4. Гладилин А.В. Язык вражды как коммуникация. Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). 2012. №11 (19). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-vrazhdy-kak-kommunikatsiya/viewer> (дата звернення: 05.06.2021).
5. Гюстав Лебон. *Психология народов и масс*. Киев : Издательство Андронум, 2020. 210 с.
6. Жаботинская С.А. Язык как оружие в войне мировоззрений. URL: https://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk_kak_oruzhie.pdf (дата звернення: 05.06.2021).
7. Загальнополітична рекомендація Європейської комісії проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) № 15: протидія мові ворожнечі URL: <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-hate-speech-ukrainian-tran/1680a11674> (дата звернення: 05.06.2021).
8. Злочини на ґрунті ненависті: попередження та реагування. Інформаційно-довідковий посібник для громадських організацій у регіоні ОБСЄ. URL: <https://www.osce.org/uk/node/180336> (дата звернення: 05.06.2021).
9. Кислова О., Кузіна І., Дирда І. Дослідження онлайн мови ворожнечі щодо ромської меншини в українському інтернет-просторі. URL: <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00021> (дата звернення: 05.06.2021).
10. Кримінальний Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25–26, ст. 131 / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.06.2021).
11. Кузнецова Т.В. «Мова ворожнечі» в друкованих ЗМІ (на матеріалі преси Сумщини). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2008. № 3(142). С. 79–85.
12. Купина Н.А. *Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции*. Екатеринбург, Пермь : Издательство Уральского университета, 1995. 448 с.
13. Про телебачення і радіомовлення : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1994, № 10, ст. 43 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12> (дата звернення: 05.06.2021).
14. Рекомендація № (97) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-учасницям з питань «розпалювання ненависті». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_093 (дата звернення: 05.06.2021).
15. Рускевич К. Риторика ненависті. URL: <https://liva.com.ua/ritorika-nenavisti.html> (дата звернення: 05.06.2021).
16. Чічановський А.А., Шкляр В.І. *Світ інформації: особистість, суспільство, держава (Медитації і маргіналії)*. Київ; Москва : Видавництво «Слов'янський діалог», 1995. 52 с.

Kolesnyk H. O. HATE SPEECH AS SOCIAL AND LINGUISTIC PHENOMENON

The article is devoted to the study of linguistic and extralinguistic factors that influence the functioning of "hate speech" in Ukrainian society. The author investigates the factors that give rise to "hate speech", determines its typology, semantic and structural features. The article defines the term "hate speech" as a linguistic means of insulting human dignity on racial, ethnic, linguistic, religious, political, sexual grounds. So, it refers to the image of spiritually related people. Any dissent of the opposite group provokes indignation and encourages complete strangers who share common values and collective memory to defend their dignity and the dignity of their like-minded people. It is proved that social, economic, political destabilization, as well

as prejudice in society contribute to the emergence of “hate speech”. With the development of the media space, words of hatred, allocated in the global information space, are picked up by the media and go beyond the Internet, inciting mass clashes. It is also established that “hate speech” has not only a verbal manifestation, the factors of aggression and discrimination can be not only words but also gestures, facial expressions, behavior, memes, symbols and so on. In the framework of this study, a typology of the formation of “hate speech” was proposed, such as: association with historical facts or figures; identification with social groups, ethnic groups or races; using comparative characteristics; dehumanization of the outgroup; unattractive angle; identification with literary characters; formation of words of hatred with the help of contamination. It has been proven that “hate speech” has destructive power, constitute a danger of violence and leads to the polarization of society. Thus, as a result of the study, ways to counteract and prevent the influence of “hate speech” on the formation of “common opinion” and provoke aggression were proposed. The international experience of preventing the use of hate speech in journalistic practice and tools for overcoming the problem of its incorrect collection and coverage of information about it are considered. According to the author, an effective method of combating hatred can be humor as a well-known effective weapon against human vices and a manifestation of superiority over offenders.

Key words: *hate speech, aggression, discrimination, ingroup, outgroup.*